

N.B. Ward Ruyslinck was uitgenodigd om een lezing te houden voorafgaand aan de opening van een tentoonstelling van Vlaamse literatuur in de Belgische ambassade te Den Haag. Dr. A. Mariën, Cultureel attaché bij de Ambassade van België, had Ward Ruyslinck uitgenodigd om – voorafgaand aan zijn voordracht – met hem de lunch te gebruiken. Kennelijk wilde conservator Leon Voet hem daarvoor geen vrij geven want Ward schreef hem terug:
'Uw vriendelijke uitnodiging op 6 mei het middagmaal bij U te gebruiken, vereert me zeer. Het spijt me echter U te moeten melden, dat mijn aanwezigheid 's morgens in het Museum Plantin-Moretus vereist is, zodat ik van Uw vriendelijke uitnodiging geen gebruik zal kunnen maken. Ik hoop dat dit geen al te grote teleurstelling is voor U – wat het voor mij in ieder geval is.
Ik zal vrijdag a.s. te Antwerpen om 13.18 uur vertrekken en kom dan rond 15 uur te 's-Gravenhage aan, zodat er wellicht voor de opening van de tentoonstelling nog wel gelegenheid is tot een nadere kennismaking, waarop ik me bij voorbaat zeer verheug.'

Opbouw en afbraak in de hedendaagse Vlaamse literatuur

Ward Ruyslinck, 1960

In elke levende, organisch groeiende literatuur zijn, naar het mij voorkomt, op een bepaald ogenblik twee tegengestelde krachten werkzaam die achteraf van beslissende betekenis blijken te zijn voor het ideële niveau van die literatuur : namelijk krachten van opbouw en krachten van afbraak.

De geëngageerden spreken van traditionalisme of vernieuwing, maar het lijkt me objectiever, historisch juister te spreken van opbouw en afbraak, omdat daardoor het verschijnsel niet alleen wordt aangeduid in verband met zijn voorbijgaande gerichtheid, zijn beperkte tijdgebonden betekenis, maar algemener ook in verband met het historisch perspectief waarin het vroeg of laat zal worden geïnterpoleerd.

Ook in de hedendaagse Vlaamse literatuur zijn die twee krachten intens werkzaam en ik geloof, hoe paradoxaal dit ook mag schijnen, dat juist die twee krachten, of liever de spanning veroorzaakt door de werking van die tegengestelde krachten, de geestelijke verruiming, de ontvoogding en meteen ook de doorbraak van de Vlaamse literatuur heeft mogelijk gemaakt. Wanneer ik deze vaststelling maak, wanneer ik dus zeg dat de krachten van afbraak hebben meegewerkt aan de literaire opbloei in het Zuiden, zal het voor iedereen duidelijk zijn, dat de term 'krachten van afbraak' niet hoeft te worden geïnterpreteerd als destructieve krachten, die vernietiging in de nihilistische zin. Afbraak kan inderdaad een voorwaarde voor de opbouw . zijn, kan een correctief zijn, en daardoor ook indirect een positieve waarde hebben. Mag ik dit misschien even verduidelijken aan de hand van een voorbeeld, een kleine anekdote?

Toen ik veertien of vijftien jaar was en, gewapend met een krijtstift die vochtig was van mijn zweetvingers, mijn eerste algebraïsche opgaaf op het schoolbord becijferd en beletterd had, stond de leraar-wiskunde achter mijn rug te gnuiven. Op een bepaald ogenblik duwde hij me minachtend opzij, likte zijn duim en gebruikte die als een soort miniatuurspons om verschillende componenten in mijn som uit te veegen. Ten slotte gaf hij nog een extra likje en ook van de algemene uitkomst bleef niets anders dan een natte veeg over. Welnu, die natte vinger van mijn leraar-wiskunde was in zijn veegwoede ontgensprekelijk een kracht van

afbraak – maar, wanneer diezelfde vinger even later de juiste oplossing neerschrijft, wordt hij een correctief en als zodanig een kracht van opbouw.

De Vlaamse letteren hebben na de tweede wereldoorlog geen gebrek gehad aan mensen met een natte vinger. De nieuwe jus et norma loquendi, de nieuwe wet en regel der taal die door de experimentele voorvechters gedecreteerd wordt, leidt tot inzichten die zelfs het gebruik van een natte hand verdedigen op het met de eerbiedwaardige formules van het verleden gegriffelde bord. Men zou kunnen spreken van een tabula rasa-generatie. Ik denk aan de titel van de bundel prozagrotesken *Fabula rasa* van Gaston Burskens, de ‘angry old man’ van de nieuwe generatie. Is deze titel niet als de gecamoufleerde loop van een kanon dat de heilige huisjes bedreigt van de conformisten? O, het gaat waarachtig niet om de loop van één enkel kanon : de aanval is concentrisch. De verwoedsten, agressiefsten zijn natuurlijk de dichters, de barricade-strijders bij uitnemendheid. Het signaal wordt, zoals dit ook in Nederland het geval was, door hen gegeven. Hun kathedraal is het tijdschrift *Tijd en mens* en hun militante houding, hun overgave aan de krachten van afbraak, komt misschien het best tot uiting in de provocante uitlating van Hugo Claus in het prospectus voor de derde jaargang van genoemd tijdschrift : ‘Ik verkies’ zegt hij, ‘dat de eeuwig-menselijke thema’s en dito woorden een deukje krijgen’. Gelukkig heeft Claus naderhand bewezen dat zijn deukjes-theorie wortelt in correctieve krachten van afbraak, dat hij, zoals Karel Jonckheere in zijn synopsis *De Vlaamse letteren vandaag* terecht opmerkt, hoort bij die dichters, ‘die toevallig onder het experimenteel gesternte geboren werden maar wier talent groter is dan om het even welke theorie’. Dichters onder wie verder ook worden gerekend Ben Cami, Remy van de Kerckhove en Albert Bontridder. De grote theoreticus, de dynamische gangmaker van de Vlaamse experimentele dichters, is ongetwijfeld Jan Walravens, die onder meer met de bloemlezing *Waar is de eerste morgen?* en poging waagde om de actiefste krachten van afbraak te bundelen en over de puinhopen van wetenschap, beschaving en overlevering een rugwaartse doorbraak te forceren naar de dageraad van de mensheid, naar de voorhistorische werkelijkheid van de Neanderthals en de *pithecanthropus erectus*.¹ *Waar is de eerste morgen?* zou men kunnen noemen een anthologisch manifest, dat de door angst en onrust gekwelde moderne mens wil voorstellen als een ontheemde in zijn eigen tijd en deze ontheemde wil repatriëren, terugvoeren naar de oerwereld van zijn voorouders, de geluksstaat van de redeloze primitieven. Men kan zich afvragen of deze ‘recul vers l'origine’ niet noodzakelijk een ‘recul vers le néant’ moet worden, of dit utopisch verlangen niet nog meer de innerlijke gespletenheid zal accentueren van de tragisch verscheurde mens van onze tijd, want de geest is plooibaar, maar zal het lichaam zich kunnen losmaken van een eeuwenlange wezenstraditie? Zal de mens die, naar het woord van Dr. Lissens, ‘met zinnen, organen en droom kleeft aan deze geheimzinnige wereld van gelijken, van dieren en van stenen’, zal deze mens geen biologische en sociale antinomie worden, wanneer hij in zijn elegant tweed-pak een geblaseerde society-conversatie voert op de glimmende parketvloer van een literaire club? Conversatie over de menselijke fossielen en de vermolmden totempalen die mijlen diep onder zijn voeten begraven liggen, maar die hij bewondert en waarvan hij de reïncarnatie zou willen worden? Zal hij de moed hebben om te bekennen dat wij wellicht, in onze evolutie van Neanderthaler naar halfgod, de zuiver menselijke fase hebben overgeslagen? ‘La science a fait

de nous des dieux avant même que nous méritions d'être des hommes' zoals Jean Rostand schreef in zijn *Pensées d'un biologiste*. In ieder geval, het vraagteken in de titel van Walravens bloemlezing doet veronderstellen, dat de schaapjes in de experimentele stal zich vooreerst nog niet te veel illusies hoeven te maken omtrent de aangekondigde zonsopgang. De oude formules werden alvast afgesponsd, maar de juiste oplossing, het correctief, zit voorlopig nog in de krijtstift.

De vernieuwing, die de dichters der vijftiger jaren in het gelid heeft gebracht, heeft zoals elders ook in Vlaanderen het toneel en het proza niet onberoerd gelaten. Maar verwonderlijk is het wel, dat wat op de planken en in de omheinde tuinen van de romanciers en novellisten gevallen is, moet beschouwd worden als verstoven zaadjes, toevallig door de wind meegevoerd. Frappant is bijvoorbeeld hier het serene klimaat, de minder branieachtige stemming, waarschijnlijk het gevolg van het feit, dat de grotere ethische en technische mogelijkheden de oorspronkelijkheids crisis enigszins compenseren – frappant ook de afwezigheid van theoretici en geschiedenismakers, van een gemeenschappelijk front. De weinigen die zich in het proza of in het dramatische genre door het experiment laten verleiden, schijnen geen behoefte te hebben aan een programma. Ze zijn weliswaar exponenten van hun tijd, maar kunnen zich bovendien de luxe veroorloven te scheppen vanuit hun eigen persoonlijkheid, betrokken bij, maar niet werkelijk integrerend in het collectief engagement. Voor het avant-garde toneel zou men zich kunnen beperken tot een drie- à viertal namen. Vooraan ook hier weer Hugo Claus, die zijn eigen zonsopgang schijnt te kunnen maken. Dramatisch minder overtuigend dan Claus, maar oorspronkelijker in de modernistische zin is de surrealist Piet Sterckx, wiens toneelkunst best zou kunnen worden omschreven met de woorden van Polonius in Hamlet 'Though this be madness, yet there is method in it' (Hoe krankzinnig ook, er zit een systeem in). Vermelden we ook nog, als experimentele cryptogamen (bedektbloeienden), Tone Brulin en de jongste revelatie Jan Christiaens. Het verst heeft zich gewaagd Tone Brulin, die niet is teruggedeinsd voor zuiver technische experimenten, onder meer in 'Vertikaal'. Maar vrij spoedig heeft hij van dergelijke formules afgezien en is hij teruggekeerd naar het realistische toneel. Als ervaren regisseur en acteur heeft hij waarschijnlijk ingezien, dat men in het experiment niet tot de uiterste consequenties kan gaan, dat het collectief experiment eigenlijk buiten de mens ligt en buiten diens artistieke radius, dat het hoogstens een voorlopig compromis – een *modus vivandi* – met de buitenwereld kan zijn, maar nooit een positief resultaat van de individuele scheppingsdrang.

Hebben de figuren van het modernisme een vruchtbaar zaailand gevonden in het sedert de klassieke expressionisten nagenoeg braakliggende terrein der poëzie en hebben zij het genoeg gemaakt op het toneel tenminste Sterckx' *Verdwaalde Plant* te zien opschieten en deze met Brulins *Dromen van ijzerdraad* te ontrasteren, de diep wortelende prozastruik hebben zij niet uit zijn natuurlijke voedingsbodem kunnen rukken. De romanciers en de novellisten schijnen zich instinctief te hebben verzet. tegen de krachten van afbraak en ontbinding. De literair-historici rubriceren nu wel graag de romans van Claus, Walravens, Boon, D'Haese en Michiels onder het experimenteel proza, maar langs het lijntje gekeken houdt deze rubricering geen stand, is zij niet meer dan een verzamelbegrip voor verschillende

geesteshoudingen, die wel invloed verraden van de moderne problematiek in het algemeen, maar die naar vorm en compositie meestal gewoon teruggaan op het klassieke patroon. Een etiket, laten we dus maar zeggen, dat de heren critici en literair-historici moet toe laten hun toch al zo onoverzichtelijke en uitgebreide cartotheek te vereenvoudigen. Ik geef toe dat het geen gemakkelijke opgave is een gemene deler te vinden voor bijvoorbeeld het associatief-surrealisme van Claus, het existentialisme van Walravens en het naturalisme van Boon, maar is dit ook werkelijk noodzakelijk? Is de term ‘experiment’ in dit verband niet een eufemisme voor literaire solidariteit, zoals de term UNO een eufemisme is voor politieke solidariteit en BENELUX voor economische solidariteit? In de literatuur nochtans, in de kunst überhaupt, is geen plaats voor solidariteit. Het zuivere proza-experiment vindt men misschien wel terug in sommige kortverhalen of schetsen – ik denk onder meer aan de croquis die Hugo Raes verzamelde onder de titel *Links van de helikopterlijn* of aan de proza-interludia in de bundel *Wachten op het groene licht* van de dichter Jos Vandelloo. Maar dit moet men zien als proeven van virtuositeit, als oefeningen aan het literaire zweefrek, die wij over twintig of dertig jaar waarschijnlijk zullen lezen zoals wij vandaag de barokke stijl oefeningen lezen van Lodewijk van Deyssel en Ary Prins.

Nu hebben wij het de hele tijd al gehad over de zogenaamde krachten van afbraak. Laten we nu eindelijk ook eens trachten de krachten van opbouw te onderzoeken, die tijdens het jongste decennium in Vlaanderen werkzaam waren. Op het eerste gezicht lijkt dit verschijnsel minder boeiend dan de uitingen van literaire anarchie, maar dit is bij nadere beschouwing zeker niet waar. Opbouwen betekent niet noodzakelijk een traditie rechtlijnig voortzetten, een continuïteit verzekeren op basis van Schillers ‘Milch der frommen Denkart’ⁱⁱ - het kan ook betekenen, en dit bedoel ik vooral, een zelfstandig zoeken, buiten elk groepsverband, buiten elk collectief engagement, naar ongebaande wegen die leiden tot een rijk, waar nieuwe verrukkelijke avonturen van de geest kunnen beleefd worden. Wij zijn al te zeer geneigd het geestelijke avontuur uitsluitend te verwachten van en te zien in het sensationele, het revolutionaire. Alsof de literatuur een proefterrein voor ruimteraketten zou zijn, een soort Cape Canaveral, waar iedereen en alles de hoogte ingaat van geestdrift en bewondering behalve het projectiel zelf. Alsof de literatuur een laboratorium zou zijn, waar gezamenlijk gezocht wordt naar een formule voor de samenstelling van een nieuwe schoonheidszalf. Het is misschien niet ongepast hier tegenover te stellen de slogan die Anthonie Donker lanceerde in zijn rede op het 28^e Pen-Congres te Londen: ‘Pegasus beats the aircraft!’ Pegasus verslaat de straaljager! En hier staat Pegasus voor de wegen die leiden naar de scheppende eenzaamheid, en de straaljager voor het toenemend literaire snelverkeer. Pegasus zou, in mijn betoog, kunnen staan voor de krachten van opbouw.

Laten we dus afspreken, dat we opbouw niet zullen beschouwen als een synoniem van traditionalisme. Het kan evengoed, door positieve ‘Gestaltung’ een vernieuwing inhouden, een vernieuwing die aan een individuele behoefte beantwoordt en daardoor op directe wijze tot stand komt, zonder enig ander medium dan de bezielingskracht van de scheppende enkeling, zonder wijsgerige premisse, zonder ‘high-browed’ voorbericht aan de welwillende lezer. Dat de krachten van opbouw en de krachten van afbraak nooit actief en bewust kunnen samengaan, dat begrijpt u dan ook zo wel. Een symbiose is uitgesloten. Zij kunnen elkaar

vernietigen of, door antipolaire spanning werkelijk nieuwe inzichten doen ontstaan. Nu heb ik de stellige overtuiging, dat dit laatste in Vlaanderen gebeurt, dat opbouw en afbraak er de coördinaten zijn van wat sommigen, bescheiden en voorzichtig, noemen een literaire gisting, en anderen, overmoediger, een literaire bloei. Een psychologische verklaring van dit verschijnsel ligt naar mijn idee voor de hand. Beide partijen (als ik dit woord mag gebruiken), de experimentele ‘joy-riders’, de angry young man, de avant-gardisten aan de ene kant, en de berijders van Pegasus, de kat-uit-de-boom-kijkers, de individualisten aan de andere kant, beide partijen geven blijk van een onverzoenlijkheid, die elke vorm van literaire co-existentie bij voorbaat onmogelijk maakt. Deze ‘esprit de clocher’ verscherpt natuurlijk de tegenstellingen, maar roept terzelfdertijd een soort wedijver (zo niet na-ijver) in het leven die elke groep afzonderlijk ertoe aanzet, door het opdrijven en veredelen der productie en door het aanboren van nieuwe reserves, de juistheid van zijn stellingen ook op het zuiver creatieve vlak te bewijzen. Een dualisme stimuleert bovendien de hartstochten en niemand zal ontkennen, dat hartstochtelijkheid een onontbeerlijke en zelfs ideale voedingsbodem is voor elke literatuur die levensecht en progressief wil zijn.

Maar ik merk dat ik reeds aan de conclusie toe ben, nog voor wij de gelederen van het constructieve blok hebben geïnspecteerd. Dit kan zeer vlug gebeuren, omdat de vertegenwoordigers ervan niet functioneel hoeven te worden behandeld. Zij zijn niet geëngageerd, niet afhankelijk van een collectieve belijdenis.

In de poëzie treden op de voorgrond Christine d’Haen, die zich in haar exuberante erotische verrukkingen als een Vlaamse Louise Labé openbaart, en haar etherische mystiek-visionaire zuster Reninca, die nu echter al bijna tien jaar zwijgt en zich mogelijk helemaal heeft uitgeschreven in haar twee voortreffelijke bundels *Een Lied der Mensheid* en *Adem der Aarde*. Oorspronkelijker, moderner in de keuze van zijn uitdrukkingsmiddelen en misschien ook ‘zeitgemässer’ is Jos de Haes, wiens verzen soms zelfs een niet te ontkennen affiniteit vertonen met de atonale poëzie. Wanneer wij aan die enkele namen ook nog deze van Anton van Wilderode en Hubert van Herreweghen toevoegen, dan geloof ik dat wij, voor wat de poëzie betreft, een volledige tour d’horizon hebben gemaakt in de vijftigersgeneratie.

Werkelijk groot toneelwerk hebben wij van het constructieve blok niet op de affiche gezien. Het getij schijnt hier te verlopen en de ultieme pogingen van Ferdinand Vercocke, Lode Cantens, Paul Hardy, Eugeen Winters en anderen om de bakens te verzetten, mogen als vruchteloos worden beschouwd. Belangrijk tot op zekere hoogte zijn misschien wel de neo-klassieke drama’s van Herwig Hensen, de rond gewetensconflicten opgebouwde probleemstukken van Jozef van Hoeck en de komedies van Staf Knop. Maar een duidelijke verjonging is hier niet waar te nemen, evenmin als in de poëzie.

Die doet zich wel voor in het proza, waar alle voorwaarden voor een toekomstige volte face aanwezig schijnen. Wanneer men de balans van de laatste tien jaren opmaakt, kan er geen twijfel over bestaan, dat de aflossing der ouderen naar wens is gebeurd; telkens weer nieuwe namen, nieuwe revelaties, nieuwe verrassingen. Buiten degenen die ik, reservatis reservandis, reeds onder het experimentele proza citeerde, zou ik hier voort bij de rij kunnen afgaan met namen als Valeer van Kerkhove, Frans de Bruyn, Wim Meeuwis, Fernand Goddemaer, Georges Hebbelinck, Libera Carlier, Prosper De Smet, Carla Walschap, Lia

Timmermans, Bertien Buyl, Jos Vandelloo, Chris Yperman, Clem Schouwenaers, Gust van Brussel, Jo Verbruggen ... O, ik weet het, j'en passe et des meilleurs, maar het is ook niet mijn bedoeling een volledig overzicht te brengen. Ik wil slechts de nadruk leggen op de veelheid en verscheidenheid van talenten, die na de Tweede Wereldoorlog de publieke belangstelling veroverden en die met opmerkelijke bijdragen meewerkten aan de opbouw van de moderne Vlaamse literatuur. Dit feit is reeds zo dikwijls geconstateerd, dat de herhaling ervan een gemeenplaats dreigt te worden. Als men zich wil bezinnen over de oorzaken van dit succes, van deze haast overrompelende doorbraak, dan is men wel geneigd Reimond Herreman gelijk te geven, wanneer deze schrijft : 'Is het niet omdat het verhalende proza spreken moet en niet stamelen mag? Omdat het moet verantwoord zijn? Omdat het niet op het instinct alleen kan teren en de ordenende rede mee moet laten werken? En omdat het geen bedrog en geen ogenverblinding toelaat?' Laten we ons echter hier niet verdiepen in een antwoord op al deze vragen. Laten we genoeg nemen met het feit zelf en er het bewijs in zien, dat het tegenwicht, door krachten van opbouw opgeworpen tegen de krachten van afbraak, groot genoeg is om de moderne Vlaamse literatuur toe te laten te ontsnappen aan haar geografische begrenzing en aan haar zedelijk minderwaardigheidsgevoel.

Dames en heren, ik betwijfel het dat de inrichters van de tentoonstelling, die hier zo dadelijk gaat geopend worden, bij de samenstelling en indeling van hun overzicht zullen hebben rekening gehouden met opbouw en afbraak. Het is zelfs zeer waarschijnlijk dat ze dit niet deden en bij nadere beschouwing zou het ook onmogelijk geweest zijn dit te doen. Tentoonstellingsmateriaal is illustratiemateriaal; het kan de samenhang of antithese van bepaalde tendensen en groepen niet zonder meer aantonen, het kan die enkel beter belichten nadat ze reeds eerder werden aangetoond. Ik ben er echter wel van overtuigd, dat wat hier vandaag en volgende weken geëxposeerd wordt, in alle opzichten aan die verwachting voldoet. Ik heb zelfs de indruk, dat de tentoonstelling op vollediger en volmaakter wijze zal beantwoorden aan de op haar gebouwde verwachtingen dan ik in mijn onvolledige en onvolmaakte uiteenzettingen heb kunnen voldoen aan de verwachtingen. Het is immers zo, dat hier vandaag nagenoeg de hele levende Vlaamse literatuur vertegenwoordigd is in haar geschriften, boeken, documenten, terwijl ik me heb moeten beperken tot de jongste periode.

Tot besluit zou ik de inrichters van de tentoonstelling in naam van mijn Vlaamse collega's, niet alleen willen feliciteren met hun initiatief, maar ook de hoop uitdrukken, dat hun initiatief met succes zou bekroond worden. Vermoedelijk is dit geen ijdele hoop. Persoonlijk heb ik reeds herhaaldelijk kunnen vaststellen – vorige maand nog, tijdens de Rotterdamse Boekenweek – dat in Noord-Nederland de belangstelling voor het Vlaamse boek voortdurend groeit, ook voor de jongste productie. Wij zijn het Hollandse publiek, de Hollandse uitgevers en boekhandelaars en allen die aan de verspreiding van het Vlaamse boek in het Noorden deelhebben, daarvoor zeer dankbaar. Het streelt niet alleen onze ijdelheid, maar het versterkt daarenboven ons zelfvertrouwen. Ik was dan ook niet weinig verbaasd, toen ik onlangs kennis kreeg van een enquête, die vorig jaar bij Vlaamse auteurs werd gehouden en waarin deze onder andere werd gevraagd, hoe volgens hen de te geringe belangstelling van Noord-Nederland voor de Vlaamse letteren kon worden vergroot. De opstellers van de enquête waren namelijk van oordeel, dat Nederland uit hooghartigheid verstek liet gaan. Dit is een verwijt,

dat vroeger wel vaker werd gehoord terecht of ten onrechte, dit wil ik in het midden laten, maar dat op dit ogenblik beslist als een overwonnen standpunt dient te worden beschouwd. Een dergelijk bewering lijkt me zelfs onrechtvaardig, wanneer men bedenkt dat Gijsen en Elsschot in Nederland een ruimere en mogelijk ook enthousiastere lezerskring hebben gevonden dan in hun eigen land, dat Claus en Boon en het Noorden tot nog toe meer eerbewijzen ontvingen dan in het Zuiden. Maar mijn verbazing werd nóg groter, toen ik het laconieke antwoord las dat Gerard Walschop op de gestelde vraag had gegeven: ‘Door beter te schrijven’ Ik vertrouw er op, geachte toehoorders, dat u me niet van chauvinisme zult verdenken, als ik zeg dat ook dit een onverdiend verwijt is. Het is niet waar dat de Vlamingen vandaag minder goed schrijven dan dertig jaar geleden. En is het wél waar, dat wij ten opzichte van het Noorden nog een flinke achterstand hebben in te lopen, dan kunnen wij toch niet vergeten dat wij in minder dan tien jaar een diep ingekankerd taalparticularisme hebben afgezworen, dat wij ondertussen onze geestelijke horizon hebben verwijd op zulke ruime schaal, dat Vermeylen, de grote voorvechter van een Europees niveau in de Vlaamse letteren, het vijftien jaar geleden nog voor onmogelijk zou hebben gehouden. Wij hoeven ons vandaag dus niet te schamen, noch over de kwaliteit noch over de kwantiteit van onze belletrise. Een gepaster, reëler antwoord op de enquêtevraag zou misschien zijn geweest : ‘Door minder te schrijven’. Want dat er ‘des Guten zuviel’ is, dat zal het inrichtend comité bij de voorselectie wel hebben ervaren, en daar zult u, Dames en Heren, na een persoonlijk bezoek aan de tentoonstelling ook spoedig van overtuigd zijn.

Ik dank u voor uw aandacht.

ⁱ Het is opmerkelijk dat Ruyslinck met Neanderthalmens de vertaling bezigt van het Latijnse Homo neanderthalensis en in dezelfde zin de Latijnse naam gebruikt van de op Java gevonden fossiele resten van de Homo erectus.

ⁱⁱ Uit Friedrich Schiller, *Wilhelm Tell*, Vierter Aufzug, Dritte Scene.

Tell: Mach deine Rechnung mit dem Himmel, Vogt !
Fort muß du, deine Uhr ist abgelaufen.
Ich lebte still und harmlos – das Geschoß
War auf des Waldes Tiere nur gerichtet,
Meine Gedanken waren rein von Mord –
Du hast aus meinem Frieden mich heraus
Geschreckt, in gärend Drachengift hast du
Die Milch der frommen Denkart mir verwandelt;
Zum Ungeheuren hast du mich gewöhnt –
Wer sich des Kindes Haupt zum Ziele setzte,
Der kann auch treffen in das Herz des Feinds.